

**Висвітлення питань релігії і церкви
в комуністичній пресі Закарпаття 1944 – початку 1950-х рр.**

Релігійна політика радянської держави стосовно церкви на Закарпатті об'єктивно досліджується лише із здобуттям Україною незалежності, коли стало можливим відійти від догми комуністичної ідеології. Інтерес до історії церкви радянського часу й останнім часом викликає чималий інтерес у дослідників. 3-4 жовтня 2015 р. в м. Мукачеві було проведено міжнародну наукову конференцію до 1000-ліття давньоруського чернецтва на Афоні «Малий Афон» – монастирі та чернецтво на Закарпатті: традиції та сучасність». Матеріали конференції, до-речі, опубліковані в четвертому номері «Наукових записок Богословсько-історичного центру ім. В. Проніна»¹. Кілька учасників конференції обрали темою своїх доповідей окремі питання становища церкви в радянський період², біографічні дослідження подвижників православ'я, через призму життя яких прослідковуються державно-церковні відносини радянського періоду³.

Для висвітлення теми дослідження нами опрацьовано матеріали двох обласних газет «Закарпатська правда» та «Советское Закарпатье». Слід відзначити, що питання релігії і церкви «сталінського» періоду значно слабше представлено на шпальтах обласних газет, на відміну від «хрущовського» періоду де антицерковна та антирелігійна проблематика присутня майже в кожному газетному номері. Тому головними труднощами при підготовці доповіді став збір не чисельного матеріалу.

Хоча в період НРЗУ (1944-1945 рр.) релігійна проблематика в

¹ Наукові записки богословсько-історичного науково-дослідного центру імені Василя (Проніна) №4. – Ужгород: Карпати, 2015. – 691 с.

² Кічера В. Одноразовий облік радянською владою храмів православних громад Закарпаття (поч. 1960-х рр.) // Наукові записки БІНДЦ №4. – Ужгород: Карпати, 2015. – С. 258-270; Міщанин В. Антирелігійна і атеїстична пропаганда на Закарпатті в постсталінське десятиліття // Наукові записки БІНДЦ №4. – Ужгород: Карпати, 2015. – С. 339-361.

³ Роман В. Подвижники Православної церкви на Закарпатті: уродженці с. Осій Іршавського району // Наукові записки БІНДЦ №4. – Ужгород: Карпати, 2015. – С. 452-459; Світлинєць А. Ієромонах Гермоген (Скунзяк) – будівничий православ'я на Закарпатті // Наукові записки БІНДЦ №4. – Ужгород: Карпати, 2015. – С. 460-480.

«Закарпатській правді» все ж представлена. У кількох її номерах (3, 5, 7, 10 січня 1945 р.)⁴ надруковано лист члена делегації православного духовництва та мирян І. Кополовича про перебування в Москві в першій половині грудня 1944 р. «з проханням про включення Мукачівського єпископства до юрисдикції Руської Православної Церкви» з промовистою назвою ««В країні чудес» (Подорож до Москви)». «Як відомо, Православна церква на Закарпатській Україні існувала під керівництвом Сербської православної патріархії, знаходилася під її юрисдикцією до цього часу. – Відзначав І.Кополович. – Тепер же, коли наша Батьківщина стала вільною і коли наш народ виявив прагнення – приєднатися до Радянської України та Радянського Союзу православні вирішили зв'язати свою долю з долею всіх православних християн СРСР»⁵.

Подала розширену інформацію «Закарпатська правда» і про Помісний Собор Руської Православної Церкви (31 січня – 2 лютого 1945 р.) на якому відбулися вибори Патріарха Московського и всія Русі (обрано патріархом Алексія) та прийнято Положення з управління Православною Руською Церквою⁶. Від імені уряду Союзу РСР з вітальним словом виступив голова Ради в справах російської православної церкви при раді народних комісарів Союзу РСР Г.Г. Карпов. Оприлюднила газета і звернення Собору до керівництва Радянського Союзу⁷.

Помістила «Закарпатська правда» й стислу інформацію ТАРС про перебування делегації греко-католицької церкви в Москві на прийомі у Голови Ради в справах релігійних культів при РНК СРСР І. Полянського де було піднято багато питань «стосовно правового становища церкви»⁸. Щодо державно-церковних відносин передрукованих «Закарпатською правдою» виділимо й коротку інформацію про розмову Й. Сталіна із заступником Католикоса всіх армян архієпископом Георгом Чеорекчян⁹.

⁴ Кополович І. В країні чудес (Подорож до Москви) // Закарпатська правда. – 1945. – 3 січня. – С. 2; Там само. – 5 січня. – С. 3; Там само. – 7 січня. – С. 3; Там само. – 10 січня. – С. 3.

⁵ Кополович І. В країні чудес (Подорож до Москви) // Закарпатська правда. – 1945. – 3 січня. – С. 2.

⁶ О Поместном Соборе Русской Православной Церкви // Закарпатська правда. – 1945. – 16 лютого. – С. 4.

⁷ Обращение Поместного Собора Русской Православной Церкви к Правительству Союза ССР // Закарпатська правда. – 1945. – 16 лютого. – С. 4.

⁸ Пребывание в Москве делегации греко-католической (униатской) церкви // Закарпатська правда. – 1945. – 10 січня. – С. 4.

⁹ Беседа И.В. Сталина с заместителем Католикоса всех армян архиепископом Георгом Чеорекчян // Закарпатська правда. – 1945. – 20 квітня. – С. 1.

Долучилася «Закарпатська правда» і до публікації офіційних документів НРЗУ. Нею оприлюднена «Постанова Народної Ради Закарпатської України про вільну зміну релігії», за якою «кожному повнолітньому громадянину Закарпатської України надається право вільно змінити свою релігію, або вийти з числа віруючих зовсім і зістатися без віросповідання»¹⁰. Особливою статтею газета розтлумачувала необхідність цієї постанови: «Цим актом кладеться край ще одній несправедливості, коли широкі маси православних українців довгий час були гонимі і притискувані як з боку мадярського уряду, так і з боку окремих служителів греко-католицької церкви, які ревностно підтримували політику мадярського уряду»¹¹. Про «окремих служителів греко-католицької церкви» комуністична газета публікувала й окремі статті місцевих вірників, та гнівні коментарі редакції з цього приводу¹².

Із створенням Закарпатської області комуністична періодична преса цілковито оминає релігійно-церковну проблематику. Із публікацій церковної проблематики (з великою натяжкою) можемо назвати хіба що інформацію про «найбільший в Європі дзвін» «Цар-колокол» в рамках відзначення 800-річчя Москви¹³.

В умовах напруження міжнародної ситуації по завершенні Другої світової війни («зміцнення соціалізму і послаблення капіталізму»), початку гонки озброєнь з'являються статті комуністичних ідеологів направлені проти Ватикану¹⁴. Так, В. Белоусов приходить до висновку, що «Соціалістичне перетворення Закарпаття, величезний розмах роботи по ліквідації культурної відсталості трудящих, посилення природничо-наукової пропаганди допоможуть трудящим Закарпаття уявити реакційну роль католицької та уніатської цер-

¹⁰ Постанова Народної Ради Закарпатської України про вільну зміну релігії // Закарпатська правда. – 25 березня. – С. 2.

¹¹ В інтересах народу // Закарпатська правда. – 25 березня. – С. 2.

¹² Інгулинець Ю., Кость Й., Манкулич А. Лиходій в греко-католицькій рясі // Закарпатська правда. – 1945. – 20 квітня. – С. 3.

¹³ «Цар-колокол» // Закарпатська правда. – 1947. – 1 червня. – С. 8.

¹⁴ Белоусов В. Ватикан на службі американських імперіалістів // Закарпатська правда. – 1948. – 24 квітня. – С. 3-4; Москвін Л. Ватикан на службі Уолл-стріту // Закарпатська правда. – 1950. – 7 липня. – С. 4.; Тессельман І. Ватикан на службі американського імперіалізму // Закарпатська правда. – 1951. – 20 липня. – С. 3-4; Криниченко Я. Ватикан на службі палів війни // Закарпатська правда. – 1951. – 2 жовтня. – С. 3; Карманський П. Ватикан – нагхненник мракобієся і світової реакції // Закарпатська правда. – 1952. – 11 грудня. – С. 4; 12 грудня. – С. 4; 13 грудня. – С. 3; 17 грудня. – С. 3; 18 грудня. – С. 3; 20 грудня. – С. 3.

кви, допоможуть їм звільнитися від тенет католицизму і стати на шлях наукового світогляду»¹⁵. Його доповнює В. Чумаченко: «Мільйони трудівників – католиків і не католиків не тільки Радянського Союзу і країн народної демократії, але й капіталістичних країн, бачать, що Ватікан є знаряддям фашизму, знаряддям імперіалістичної реакції, і зуміють приборкати паліїв війни»¹⁶.

У рубриці «Критика та бібліографія» опублікували рецензію на книгу М. Шейнмана «Ватікан у другій світовій війні», в якій розвінчувалась «реакційна діяльність» Ватікану¹⁷.

Чіткі інструкції, в тому числі й через пресу, отримували й агітатори та пропагандисти: «Не можна миритися з такими фактами, коли партійні організації не цікавляться та ідейним рівнем агітаційної роботи. Часто через це агітатори, не відчуваючи контролю і допомоги, зводять свою роботу до читки газет або простого переказу змісту газетних статей. Партійні організації не націлюють агітаторів на викриття ворожих дій куркулів, уніатського духівництва і їх агентури»¹⁸.

Велику роль бесіди, як засобу впливу на маси відводить Г. Григоренко в статті «Бесіда – основне в агітації». Як приклад наводить факт, що коли у Вишкові пройшовся циклон з пилюкою, то «служителі релігії всіх віросповідань підняли галас про настання кінця світу», але агітатори с. Вишково (кер. Таран), «в цьому вбачили, що релігійні служителі використовуючи незрозуміле для багатьох явище природи, намагаються згасити подум'яну боротьбу селян за високі врожаї». Розробивши цикл на наукові теми бесід агітколлектив паралізував «старання релігійників»¹⁹.

Проте, на думку атеїста В. Белоусова «пережитки капіталізму и особливо религиозные предрассудки далеко еще не преодолены и не изжиты у всех советских людей», а «исчерпывающие научные ответы на эти вопросы дали только классики марксизма-ленинизма – Маркс, Энгельс, Ленин и Сталин»²⁰.

¹⁵ Белоусов В. Ватікан на службі американських імперіалістів // Закарпатська правда. – 1948. – 24 квітня. – С. 4.

¹⁶ Чумаченко В. Ватікан – знаряддя імперіалістичної реакції // Закарпатська правда. – 1949. – 7 вересня. – С. 4.

¹⁷ Литвиг І. Книга, яка викриває зв'язки Ватікану з фашизмом // Закарпатська правда. – 1952. – С. 3.

¹⁸ Повсякденно вести політичну агітацію // Закарпатська правда. – 1948. – 14 травня. – С. 1.

¹⁹ Григоренко Г. Бесіда – основне в агітації. Нотатки про агітаційно-масову роботу на селі // Закарпатська правда. – 1948. – 15 червня. – С. 2.

²⁰ Белоусов В. О религиозных пережитках и путях их преодоления // Советское Закарпатье. – 1948. – 26 августа. – С. 3.

Для учасників обласної наради працівників лекційної пропаганди, яка відбулася 28-29 серпня 1948 р. за участі керівників окружних лекторських груп і сільських лекторіїв, завідувачі окр. і міськвідділами культурно-освітньої роботи читалась лекція «Марксизм-ленінізм про релігію»²¹. Зміст цієї, як і більшості подібних їй лекцій зводилася в підсумку до пропаганди атеїстичних ідей: «Релігія – одна із найпоширеніших і разом з тим одна з найстаріших експлуататорських ідеологій в людському суспільстві»²². Так, обласна газета «Советское Закарпатье» надрукувала серію статей Я. Галана «Новое евангелие папы»²³

«Закарпатська правда» на своїх шпальтах поміщала статті дійсного члена українського товариства поширення політичних та наукових знань В. Севбо: «Боротьба астрономії з релігією за науковий світогляд»²⁴, «Чи був початок і чи буде кінець світу?»²⁵ (як відповідь на запитання комсомольсько-молодіжної бригади П. Котлара та начальника цеху заводу «Перемога» С. Горзо). На лекційне бюро обкому і Закарпатську філію Українського товариства з поширення політичних і наукових знань покладалась важливі обов'язки з надання допомоги окружним лекторським групам, навчальним закладам, лекторам на місцях²⁶.

У 1949 році – році ліквідації радянською владою греко-католицької церкви на Закарпатті «Закарпатська правда» надрукувала статтю І. Андрашка в якій підсумовувалось, що ця церква «була і залишається найзапеклішим ворогом комунізму і радянської держави, проповідником низькопоклонства перед загниваючою культурою буржуазного заходу»²⁷. Інший радянський дослідник В. Білоусов стверджував, що за вказівками Ватикану на Закарпатті створювалися різні товариства метою яких було «затемнити свідомість народу, насаджувати в широких масах попівське мракобісся». До них він відносив «Общество им. Духновича», яким керу-

²¹ Обласна нарада працівників лекційної пропаганди // Закарпатська правда. – 1948. – 31 серпня. – С. 3.

²² Косенко Я. Діалектичний матеріалізм – філософська основа пролетарського атеїзму // Закарпатська правда. – 1948. – 5 вересня. – С. 3.

²³ Галан Я. Новое евангелие папы // Советское Закарпатье. – 1948. – 27 февраля. – С. 3; 1 марта. – С. 3.

²⁴ Севбо В. Боротьба астрономії з релігією за науковий світогляд // Закарпатська правда. – 1948. – 14 листопада. – С. 3.

²⁵ Севбо В. Чи був початок і чи буде кінець світу? // Закарпатська правда. – 1949. – 27 листопада. – С. 3.

²⁶ Дзюба М. Неустанно улучать і развивать пропаганду естественно-научных знаний // Советское Закарпатье. – 1948. – 27 августа. – С. 2.

²⁷ Андрашко І. Уніатська церква – ідеологічний і політичний посібник угорсько-німецьких окупантів // Закарпатська правда. – 1949. – 6 квітня. – С.2-3.

вав «фашистськуючий піп Фенцик», «Просвіта», якою «фактично керував вірний пес папи і Гітлера уніатський священик А. Волошин»²⁸.

Своє бачення політико-релігійних процесів на Підкарпатській Русі 1920-1930 рр. та власну оцінку церковних, громадських, культурних діячів подає Я. Чубуков у розлогій статті «Кати у сутанах» (3, 5, 8, 9, 10, 12, 16, 19 і 20 вересня 1950 р.).

Таким чином, можемо стверджувати, що обласна преса Закарпаття у 1944 на початку 1950-х років в основному притримувалась законодавства радянської держави про відокремлення держави від церкви. Виключенням стало хіба-що висвітлення (в січні 1945 р.) візиту делегації православного духовенства Закарпаття в Москву в грудні 1944 р. Чимало номерів «Закарпатської правди» помістили статті комуністичних ідеологів у «викритті реакційної ролі Ватикану», розпочинається пропаганда «природничо-наукових» знань, боротьба з релігійними пережитками.

Резюме

У статті автор вказує, що релігійна політика радянської держави стосовно церкви на Закарпатті стала можливою об'єктивно досліджується лише із здобуттям Україною незалежності. Це відбулося завдяки можливості працювати з архівними документами, доступ до яких був обмеженим, появою нового покоління науковців, які зуміли відійти від догм комуністичної ідеології.

Відзначається й активність керівництва Мукачівської єпархії УПЦ (та особисто владики Феодора) з благословення якого у 2008 р. Богословсько-історичний центр ім. В. Проніна (директор Ю. Данилець). Результатом спільної співпраці церковних та світських дослідників Мукачівською єпархією проведено ряд конференцій матеріали яких опубліковані в номерах «Наукових записок Богословсько-історичного центру ім. В. Проніна». Дослідників цікавлять окремі питання становища церкви в радянський період, біографічні дослідження подвижників православ'я, через призму життя яких прослідковуються державно-церковні відносини радянського періоду.

Джерельною базою статті стали матеріали обласних газет

²⁸ Білоусов В. Реакційна роль уніатської церкви на Закарпатті // Закарпатська правда. – 1950. – 22 серпня. – С. 4.

«Закарпатська правда» та «Советское Закарпатье». Відзначається, що питання релігії і церкви «сталінського» періоду значно слабше представлено на шпальтах обласних газет, на відміну від «хрущовського» періоду де антицерковна та антирелігійна проблематика присутня майже в кожному газетному номері. Зрозуміло, що матеріали, які публікувалися у комуністичній пресі мали пройти серйозну ідеологічну цензуру. В період Закарпатської України (1944-1945 рр.) релігійна проблематика в «Закарпатській правді» представлена публікацією листа члена делегації православного духовництва та мирян І.Кополовича про перебування в Москві в першій половині грудня 1944 р. «з проханням про включення Мукачівського єпископства до юрисдикції Руської Православної Церкви», розширеною інформацією про Помісний Собор Руської Православної Церкви (31 січня – 2 лютого 1945 р.) на якому відбулися вибори Патріарха Московського і вся Русі, офіційних документів НРЗУ стосовно церковної політики тощо.

Із створенням Закарпатської області комуністична періодична преса цілковито оминає релігійно-церковну проблематику. В умовах напруження міжнародної ситуації по завершенні Другої світової війни в пресі з'являються статті комуністичних ідеологів направлені проти Ватикану, інструкції пропагандистам і агітаторам з атеїстичного виховання.

Ключові слова: преса, Закарпаття, «Закарпатська правда», релігія, церква.

Summary

In the article, the author points out that the religious policy of the Soviet state in relation to the Church in Transcarpathia became objectively possible only with the achievement of Ukraine's independence. This was due to the ability to work with archival documents, access to which was limited, the emergence of a new generation of scholars who managed to move away from the dogmas of communist ideology.

There is also pointed out the activity of the leadership of Mukachevo diocese of the UOC (and personally, the lord of Theodore), whose blessing in 2008 was created the Theological and Historical Center named after V. Pronin (director Yu. Danilets). The result of the joint collaboration of church and secular researchers in Mukachevo diocese was a series of conferences, the materials of

which were published in the rooms of "Scientific Notes of the Theological and Historical Center of V. Pronin". Researchers are interested in separate issues of the position of the church in the Soviet period, biographical studies of the ascetics of Orthodoxy, through the prism of which are traced the state-church relations of the Soviet period.

The source of the article were the materials of the regional newspapers Zakarpatska Pravda and Sovetskoye Zakarpattya. It is noted that the issue of religion and the Church of the "Stalinist" period is much less represented on the pages of regional newspapers, in contrast to the "Khrushchev" period where anti-church and anti-religious issues are present in almost every newspaper issue. It is clear that the materials published in the communist press were to undergo a serious ideological censorship. In the period of Transcarpathian Ukraine (1944-1945), religious issues in the Transcarpathian truth are presented by the publication of a letter from a member of the delegation of the Orthodox clergy and the laity I.Kopolovych about his stay in Moscow in the first half of December 1944 "with the request to include the Mukachevo bishopric in jurisdiction of the Russian Orthodox Church ", an expanded information on the Local Council of the Russian Orthodox Church (January 31 - February 2, 1945), in which the elections of the Patriarch of Moscow and All Russia took place, the official documents of the NRZU concerning the Church policy, etc.

With the creation of Transcarpathian region, the communist periodic press totally ignores religious-church issues. In the context of the tensions in the international situation at the end of the Second World War, articles of communist ideologists directed against the Vatican, instructions to propagandists and agitators of atheistic education appear in the press.

Key words: press, Transcarpathia, «Transcarpathian truth», religion, church.